

İSTANBUL'UN BRONZ ATLARI

Erendiz ÖZBAYOĞLU

İstanbul'dan götürülüp Venedik'te San Marco Bazilikası cephesine yerleştirilmişken, endüstri artıklarının yapılarına zarar verdiği saptanarak kapalı bir mekâna alınan dört bronz at heykelinin korunmalarıyla ilgili işlemler sürdürüledursun, heykellerin tarihlendirme, yapımını gerçekleştiren sanatçı ya da bronz okuluna ilişkin bu güne kadar çözülemeyen sorunlar da yine gündeme gelmiş bulunuyor.

Bir quadriga oluşturdukları düşünülen atların IV. Haçlı Seferleri sırasında, 1204 yılında, Venedik Doge'si Enrico Dandolo tarafından İstanbul'dan alınarak bu kente götürüldüğü¹, 1797-1815 yılları arasında Napoléon'un isteğiyle Paris'te kaldığı ve yeniden Venedik'e getirildiği biliniyor. Heykellere ilişkin tek arkeolojik ipucu, atların birinin başında bulunan ve 518 yılına ait olan Iustinus dönemi parasıdır. Bunlar dışında atlar hakkında söylenenler varsayımdan öteye gitmiyor.

Atların, İstanbul Doğu Roma İmparatorluğu başkenti olduktan (11 Mayıs 330) sonra Roma'dan mı yoksa imparatorluğun başka bir yerinden (örneğin Khios'tan) mi getirildiği ya da İstanbul'da mı döküldüğü kesinlik kazanmış değildir. Atların Yunan, Roma ya da Bizans yapımı

¹ Bu nakil hakkında günümüze ulaşan doğrudan bir bilgi kaynağı yoktur. Dandolo tarafından tasarlanırsa bile atların deniz yoluyla Venedik'e götürülüşünün onun ölümünden sonra gerçekleştiği (1206), nakil işleriyle İstanbul'daki Birinci Podestà Marino Zeno'nun meşgul olduğu da söylenmektedir, bkz. V. Galliazzo, *I cavalli di San Marco*, Archeologia Viva, 2 (1982). İstanbul'a XV. yüzyılın başında gelen Floransalı gezgin Cristoforo Buondelmonti, atların naklinden söz eder, bkz. J. Ebersolt, *Constantinople Byzantine et les Voyageurs du Levant*, Paris, 1918. C. Rianti, *Des dépouilles religieuses enlevées a Constantinople au XIIIe siècle par les Latins*, Paris, 1875'te, Haçlı Seferleri sırasında İstanbul'dan götürülen eserler, bunların hangi yıl götürüldükleri ve nereelerde bulduklarına ilişkin bir liste yer almaktadır.

olup olmadığı da açıklığa kavuşmamıştır. Yapılış tarihi üzerine ileri sürülen tezlerde, İ.Ö. IV. ile İ.S. IV. yüzyıllar arasında bir tarih yer alır ve ünlü heykeltıraş Lysippos'un adı verilir.

Radyografi analizleri ve değişik nitelikteki testler atların bakır ağırlıklı bronzla (bakır, kalay, kurşun) döküldüğünü, alaşım bakımından çok fakir (% 97-98 bakır) olduğunu göstermiştir². Dolaysız yöntemle göre balmumu füzyon yoluyla model üzerinden çalışıldığı anlaşılmaktadır ki bu teknik de İ.Ö. V. yüzyıldan beri bilinir³. Uzmanlara göre bu tür alaşımın dökümü bugün dahi güçle yapılabilir. Döküm sırasında ısının çok yüksek olması ve bu yüzden hidrojen gazıyla zenginleştirilmesi gerekli olduğundan, gaz çıktığında atlarda görülen gözeneklilik ortaya çıkmıştır. Bunlar da önce küçük tıkaçlarla kapatılmaya çalışılmış, sonra da tıkaç izlerini saklamak amacıyla 8 mm. kadar kalınlıktaki altın varakla cıva malgama uygulanmıştır. Cıvalı yaldıza da sadece II. yüzyıldan itibaren rastlanır ve tipik bir Roma uygulamasıdır⁴. Yaldızlı yüzeyde yaklaşık 1 mm. eninde çizgiler vardır, bunun için de keskin bir araç kullanıldığı anlaşılıyor. Bronz yüzey üzerinde kesintili bir yaldızın varlığı, bronzun anot işlevi üstlendiği galvaniz çiftlerine yer vermiş, bunun sonucu çözülmez baz karbonatlardan oluşmuş korozyon ürünleri tabakası ortaya çıkmış ve altın tabaka metalden ayrılmaya başlamıştır. Atmosferde artan kükürt kirlenmesiyle bu baz, kolaylıkla çözülebilen sulfat asitlere dönüşüp ankorajın yok olmasına sebep olmuştur. Sonuçta ince altın tabakası yavaş yavaş dökülmüş ve atlar şimdiki toz yeşili rengini almıştır. Her yağmurdan sonra her bir attan yaklaşık 10 cm. altın kaybı olduğu yapılan tespitler arasında yer alır.

Herbiri omuzbaşında yaklaşık 1.31 m. (en fazla 2.38 m.) yüksekliğinde ve 2.52 m. uzunluğunda olan ve toplam ağırlıkları 8-9 kentale ulaşan (bacakları kurşunla doldurulduğundan gerçek ağırlık hesaplanamamıştır) atların gürbüz ve dinamik bir yapıda oldukları göze çarpmaktadır. Romalıların Fırat'ta II. ve III. yüzyıllarda, Parthlarla olan temasları

2 Atlar hakkındaki teknik bilgiler için bkz. *The Horses of San Marco*, Olivetti yayını, Venezia, 1979.

3 L. B. Vlad, 12 Aralık 1984 tarihinde Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde verdiği konferans metni.

4 Ibidem. Vlad, spektrometri, x ışınları ve elektronik mikroskopla sürdürülen incelemelere göre, bu alaşımın tercih sebebinin, cıvalı yaldızlama için yüksek oranda bakır katılması gereğinden kaynaklandığını söylüyor.

sonucu tanıdıkları doğunun ağır süvari atları cinsinde, heykel-kabartma geleneğinde iyi bilinen (Traianus sütunu, lahitler, zafer takları vb.) iri toynaklı bir at cinsi söz konusudur. Makedonya-Pers denilebilecek ırkın tanımı Ksenophon ve Simon'da etraflıca belirtilmiştir⁵. Diş yapılarından 5-6 yaşlarında oldukları anlaşılan atların bir quadriga oluşturdukları kabul edilirse, dıştaki ikilinin (funales) gemden başlayan bir koşum kayışı ile; içtekilerin (iugales) de öküzlerde olduğu gibi boyundurukla arabaya bağlandıkları düşünülebilir. Bu halleriyle atların quadrigadaki konumları da tartışmaya açık kalmıştır. Venedik'teki Sant'Alipio portalı üzerindeki yaklaşık 1265 yılına ait olan bir mozaiikte atların başlarının birbirine dönük oldukları görülüyor. Burada her bir at diğerinin aynadaki görüntüsüyümüş gibi içteki ayakları yere dayalı konumdadır. Bu konumun 400'lü yıllara kadar sürdüğü Petrarca'nın 1364 yılındaki tanıklığıyla biliniyor⁶. Gentile Bellini'nin 1496 yılına ait olan San Marco Bazilikasının cepheden görünüşünün yer aldığı «Ayin» adlı tablosunda ise her atın dıştaki ayağı kalkık konumdadır. Gemlerin de, Yunan usulü, sivri uçları aşağı doğru gösterilmiştir. Bu konumun 1981 yılına kadar korunduğu, aynı yıl, klasik quadrigalarda dışta kalan atların dışa, ortadakilerin ise orta noktaya baktıkları düşünülerek, gövdeler sabit kalmak üzere başların yerlerinin değiştirildiği görülüyor. Şimdiki gemleri de lineer kenarlı, döküm olmayan, ancak demirci elinden çıktığı anlaşılan bakır levhalardan yapılmıştır.

Antik kaynaklarda bulabildiklerimiz de atlara ilişkin sorunlara kesin çözüm getirmemektedir. Bizans kaynakları, bu arada «Patria» quadriga hakkındaki ilk bilgileri şöyle verir: «hipodromun başlangıcında gördüğümüz dört yaldızlı at Theodosios I döneminde Khios'tan getirilmiştir»⁷. Atların hipodromda bulduklarını başka bir tarihçi, Khonaeli Nike-

5 Ksenophon'un «Süvari Komutanı» ve «Atlara Dair» eserleri için bkz. *Opera Omnia* (Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis), V. cilt; Simon'daki metin için ise F. Blass'ın hazırladığı editio princeps, 1864.

6 V. Galliazzo, op.cit.

7 "...τὰ τέσσερα ἵππάρια τὰ χρυσόβαρα τὰ φερόμενα ἄνωθεν τοῦ Ἰππικιοῦ ἐν τῆς Χίλου νήσου ἤκασιν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ".

Bkz. T. Preger, *Patria sive Origines Urbis Constantinopolitanae*, Teubner, Lipsia, 1907, s. 7. Bölüm, Miletos'lu Hesikhios'un İstanbul'un en eski tarihine ilişkin bir fragmentumundan alınmıştır. Hipodromdaki eserlerin tanınması bakımından J.P.A. Van Der Vinj, *Travellers to Greece and Constantinople*, Neder-

tas (XII. ve XIII. yüzyıl) da doğrular⁸. Niketas'a göre IV. Haçlı seferleri sırasında, Manuel Komnenos döneminde İstanbul'da yer alan sirk gösterileri çerçevesinde bir Arap hipodrom üzerinde uçmak istemiş, bu amaçla «üzerine altın yıldızlı atların yerleştirildiği carceres⁹ in kemerlerindeki kuleye» çıkmıştır. Ancak aynı yazar Haçlıların yağma ettiği sanat eserlerini sıralarken bir quadrigadan bahsetmez.

İstanbul hipodromu, Yunanistan'ın agorası ya da Roma'nın forumu gibi kentin kalbi, halkın siyasi tutumunu açıkladığı merkezdi. Roma «orbis»inin merkezi sayılan bu yerde imparatorlar erguvan renkte «purpur» giyer ya da heykelleri yakılarak lanetlenirdi (damnatio memoriae). Maviler ve yeşillerin önünde kör edilen hanedan mensupları ya da eşek üzerinde teşhir edilen piskoposlar hep hipodromda tarihsel yazgılarını yaşamışlardır. Kuzey-doğu ve güney-batı yönünde yaklaşık 375 m. uzunluğundaki meydanın ortasında yer alan spina bugün birkaç kalıntısını hâlâ gördüğümüz anıtlarla süslüydü. Şimdiki Sultanahmet Teknik Lisesinin bulunduğu daire biçimindeki anfinin karşısındaki carceres üzerinde çeşitli heykeller, quadriga ve dolayısıyla dört bronz at heykeli yerini almış olmalıydı. Nitekim Patria'dan öğrendiğimize göre carceres üzerinde altın renkli atların, sürücü ve τύχη heykelciliğiyle Helios'un arabasını oluşturan bir grup bulunduğu, bunların önce Altın Miliona¹⁰ yerleştirildiği, sonradan hipodroma getirildiği yazılıdır¹¹. Hipodromun evrenin

lands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul, 1980, s. 267, 1204 yılından öncesine ait olan tasvirlerin özellikle önem taşıdığını belirtir ve kaynakça verir.

⁸ "...οὗ κάτωθεν μὲν αἱ τῶν ἐπὶ σταδίου θεόνων ἀπειρηταὶ εἰς ἀψιδας παραλλήλους κειμήσιν, ἄνωθεν δ' ἵπποι χαλκήλατοι πεπήγασπιόσυρες χρυσῷ ἠληλιμμέν οἱ, τοὺς αὐκένως ὑπόγυροι, ἀντιβλέποντες ἀλλήλοις καὶ δρόμον καμπτήρος πνέοντες, διαπτήναι τὸ σταδιον ἐπηγγέλλετο".

Bkz. J. A. Dieten, *Nicetas Choniatae*, Historia, Berlin, 1975, s. 119.

⁹ Hipodromda biga ya da quadrigaların yarışa başladıkları yerdeki parmaklıklar olan carceres, Genç Heronēs'e göre 23 m. kadar yükseklikteydi.

¹⁰ Tetrastylös kemerli bir yapı olan Milion, eyaletlere ulaşan yolların başlangıcında bulunuyordu. Constantinus döneminde antik agoranın kuzey-batısına yaptırıldığı biliniyor.

¹¹ "Ὅτι ἄρμα ἡλίου ἐν τέτρασιν ἵπποι πυρίνοις ἐστάμενον παρὰ δύο στηλῶν ἐκ παλαιῶν τῶν χρόνων ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἄρῳ Μιλίῳ. Ἐνθα εὐφημίσθη ὁ μέγας Κωνσταντῖνος μετὰ τὸ νικῆσαι Ἀζώτιον"; "τοῦ δὲ ἡλίου ἄρματος ἀτενεχθέντος ἐν τῷ Ἰπποδρομίῳ, δορυφορούμενον εἰς τῆς στηλίδιον καινόν, παρὰ Κωνσταντῖνου κατασκευασθέν, ὑπὸ ἡλίου φερόμενον, Τύχη πόλεως", bkz. Preger, op.cit. s. 172 ve 42.

bir modeli olarak inşa edildiği ve güneş sembolizmindeki yeri¹² dikkate alınarak İstanbul'un bronz atlarının, Plinius'un, Lysippos'un Rodoslular için yaptığını söylediği¹³ ünlü quadriga olduğu da ileri sürülen savlar arasındadır¹⁴.

Patria'da, τύχη heykelciğinin başında Constantinus'un yaptırdığı bir haç bulunduğu ve bunun Iulianos (361-363) tarafından eski kültürün Hıristiyanlık inancına karşı bir tepkisi olarak çıkartıldığı hakkında da bilgi bulunur.

Bronz atlara ilişkin başka bir ipucu da İznikli Dio Cassius (150-235)'ta bulunur. Tarihçi, İstanbul'un 193 yılında İmparator Septimius Severus tarafından Pescenninus Niger'e karşı kuşatıldığında kadınların saçlarını ip yapımında kullanmak üzere kestiklerini ve «tiyatro taşlarının, bronz atların¹⁵, bronz heykellerin» surlardan atılarak düşmana karşı kullanıldıklarını anlatır¹⁶. Severus İstanbulluların Niger yanında yer alma-

12 *Ioannes Malalas, Chronographia, L, VII :*

"Ὅς συνεγράματο καὶ ταῦτα ὅτι τοῦ ἵπποδρομίου τὸ κτίσμα εἰς τὴν τοῦ κόσμου διοίκησιν ἀφοδομήθη, τοῦτ' ἐστὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς θαλάσσης... Ὁ δὲ Ῥώμος πρὸς τιμὴν καὶ αὐτὸς τοῦ Ἥλιου καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν τεσσάρων στοιχείων τὸνάγωνα ἐν τῇ Ῥώμῃ πρῶτος ἐφεῦρε, καὶ ἐπετέλεσεν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς δύσεως, ἥτοι τῆς Ἰταλίας, ἄρμασι τετραπάλαις, τοῦτ' ἐστὶ τῇ γῇ θάλασση καὶ τῷ πυρὶ καὶ τῷ ἀέρι".

Bkz. *C. F. Niebuhr, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1831.*

13 *Naturalis Historiae, XXXIV, 8, 63 :* «Nobilitatur Lysippus et temulenta tibicina et canibus ac venatione, in primis vero quadriga cum Sole Rhodiorum».

14 Bkz. *J. F. Crome, Die Goldene Pferde von San Marco und der Goldene Wager der Rhodier, «Bulletin de Correspondence Hellénique», LXXXVII (1963).* Öyle ki çoğu zaman konuyla ilgili yayınlarda atların Lysippos'un eseri olduğu tartışmasız kabul edilir, Charles Diehl (Constantinople, Paris, 1924)'in yaptığı gibi.

15 Ἴππους Χαλκοῦς, Yunancada bronz ve bakır arasında filolojik bir fark bulunmuyor, her ikisi için de χαλμός kullanılıyor.

16 *Historia, LXXIV, 12 :* "...καὶ ἔς τε τὰς ναῦς τοῖς τε ξύλοις τοῖς ἐκ τῶν νοίκιων καὶ ταῖς θριξὶ ταῖς ἐκ τῶν γυναικῶν, σχοινία ἀπ' αὐτῶν πλέκοντες, ἐχρῶντο, καὶ ὁπότε τινὲς τῷ τείχει προσβάλοιεν, τοὺς τε λίθους σφίσι τοὺς ἐκ τῶν θεάτρων καὶ ἵππους χαλκοῦς καὶ ἀνδριάντας χαλκοῦς ὅλους ἐπερρίπτουν".

larına kızarak üç yıl dayanan ancak açlık sebebiyle teslim olmak zorunda kalan kenti yerle bir eder. Oğlu Caracalla'nın araya girmesiyle Polis Antonia (ya da Antonina) adıyla (bu ad rağbet görmeyecektir) yeniden imar edilen¹⁷ İstanbul'da tetrastoos bir agora, Zeuxippos hamamları yapılır; hipodromun inşasına başlanır; Helios heykeli¹⁸ Severus'un Zeus'a ithaf ettiği hierona taşınır. Bu arada atların yeniden döküldüğü düşünülebilir, hem de İstanbul'da. Nitekim atların yapılış tarihinin Septimius Severus dönemine, en azından II. ve III. yüzyıllara rastladığı, atların dökümünde hâlâ Hellenistik nitelik taşıyan kalıp ve ölçüler kullanıldığı, Severus dönemi bazı büst ve heykel gövdeleriyle karşılaştırıldığında bunlarla atlar arasında üslup benzerliği bulunduğu belirtiliyor¹⁹.

Geç dönem kaynakları da kesin ipucu vermekten uzaktır. Haçlılarla birlikte 1203-1204 yıllarında İstanbul'a gelen Fransız Robert de Clari, hipodrom spinasındaki eserleri gören son yazar olmuştur²⁰. Atları görenler arasında, IX. yüzyıl sonunda İstanbul'da bulunduğu sanılan Harun-ibn-Yahya'nın da adı veriliyor²¹. Kronistler arasında, atların İran'da döküldüğünü, İstanbul'a Roma'dan getirildiklerini söyleyenler²² ile atların Lysippos tarafından yapıldığını, Armenia kralı Tiridates tarafından Roma'ya gönderildiğini, orada Nero Takına yerleştirildiğini ve sonra da İstanbul'a getirildiğini yazanlar da vardır²³. İstanbul'da birden fazla quadriga

17

"Μέχρι μὲν οὖν περιῆν Σεβήρος καὶ ὁ τοῦτου παῖς Αντωνῖνος ἡ πόλις Ἀντωνίνα τροσπορεῖετο", Preger, *op.cit.* s.16.

18 Bu defa Zeus Hippios'un hypostasisi olan Helios söz konusudur. Her gün gökyüzünü kateden Helios-Apollon quadrigası, Zeus Hippios'a da tanınmıştı.

19 L. B. Vlad, *op.cit.* Vlad, değişik Amerikan Müzelerinde bulunan parçalarla, Burdur Müzesinde Prof. Dr. J. İnan tarafından incelenen gövde ve Ny Carsberg (Kopenhag) Müzesindeki Septimius Severus başının adlarını vermektedir.

20 *La conquête de Constantinople*, Paris, 1924, s. 3-10; bkz. J.P.A. Van Der Vin, *op.cit.*, s. 267.

21 Bkz. A. Vasiliev, *Harun-ibn-Yahya and his Description of Constantinople*, *Seminarium Kondakovianum*, 5 (1932), s. 149-163; M. Izzeddin, *Un prisonnier arabe à Byzance au IXe siècle*, *Harun-ibn-Yahya*, *Revue des études islamiques*, 1941-1948, s. 41.

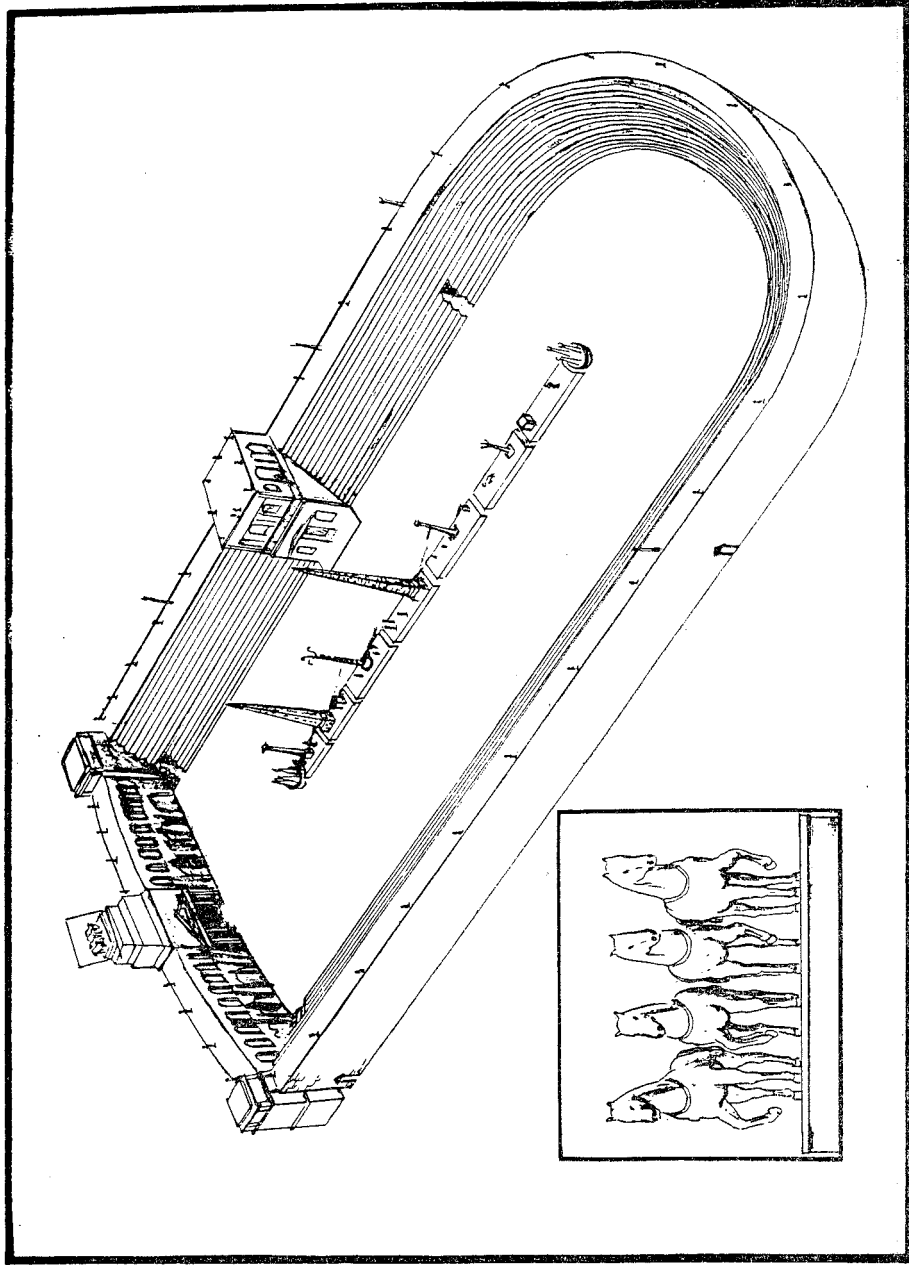
22 *Mario Sanuto, I Diarii*, 1532.

23 *Antonio Stella*, XVI. yüzyıl gezgini.

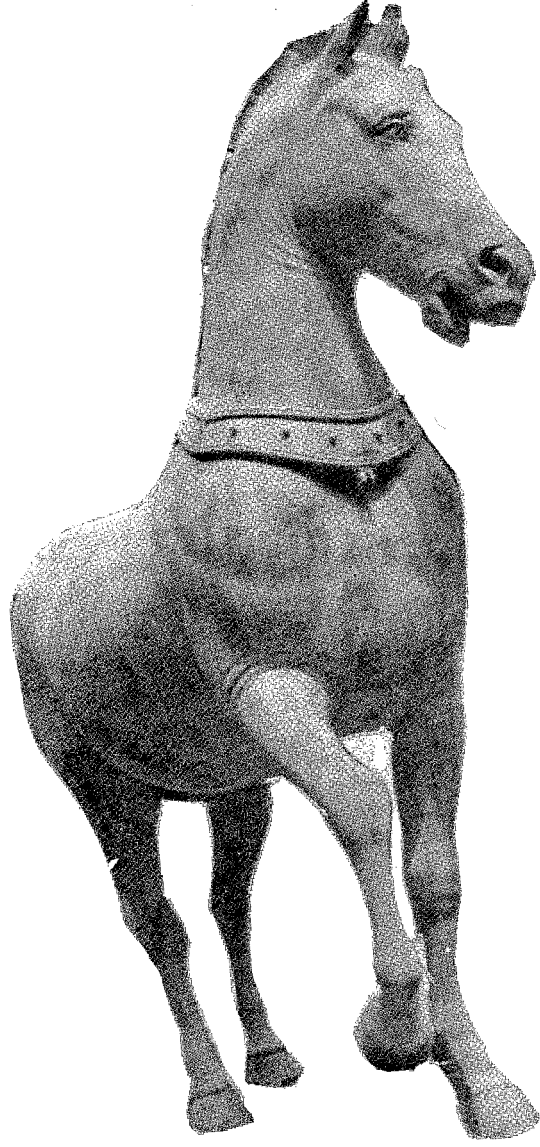
bulunduğu düşünülebilir. Sonuç olarak, İstanbul'un «ateş gibi parlayan» ve imparatorluğun güç simgesi haline gelen²⁴ dört atın yapım tarihi ve geldikleri yer günümüzde de kesinlik kazanmaktan uzak görünüyor. Antik çağdan bize bütünlüğünü koruyarak ulaşan bu tek quadriga San Marco Müzesine, kopyaları da Bazilika cephesine yerleştirilirken, «Ulixes'ten fazla yer gezen»²⁵ atların odysseiası şimdilik noktalanmış görünüyor.

24 Sadberk Hanım Müzesinde sergilenen Hellenistik çağa ait bir atbaşı rhyton belki de quadriganın ilkçağdaki yaygın ününün bir ürünüdür.

25 A. Ramboud, *De Byzantino hippodromo*, Paris, 1870.

Res. 1 — İstanbul Hipodromu, restitüsyon denemesi.

Res. 3 — Bronz atlardan birinin kopyası Emirgân'daki Sabancı köşkünde bulunmaktadır.